

КНИГА ПРОПОВІДНИКА: ПЕРЕКЛАД ТА ЕКЗЕГЕТИЧНО-ТЕОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР. БОРИС ХІЛЬКО. КИЇВ: ВИДАВЕЦЬ Н.О. ВІНОКУРОВА, 2020. 528 с.; ISBN 978-966-97973-2-2 (м'яка палітурка); 170 УАН.

Коментар українською на будь-яку книгу Біблії – надзвичайна подія для україномовного дослідника Святих Писань, а коментар на таку складну і загадкову книгу Старого Заповіту як книгу Екклезіаста і поготів. В останні роки світ побачили декілька україномовних тлумачень на твір Проповідника: 1) *Книга Проповідника: Науково-популярний коментар.* Роман Островський. Львів: Видавництво «Колір ПРО», 2016. – 116 с.; *Книга Проповідника.* Укладання і коментарі В. Романенка. Київ: Богуславкнига, 2017. – 264 с.; 3) *Книга Проповідника.* Антоон Схоорс. В *Міжнародному Біблійному Коментарі*, т. 3 *Повчальні і Пророчі Книги*, сс. 172-184. Львів: Свічадо, 2018. Хоча перелічені коментарі є, без сумніву, якісними працями, коментар римсько-католицького священика о. Бориса Хілька заслуговує окремої уваги. На відміну від вищезгаданих праць, які можна класифікувати як експозиційні і науково-популярні, тлумачення о. Бориса Хілька написане на глибшому, як і заявлено в назві книги, екзегетично-богословському рівні.

Коментарю передує схвальна передмова о. Віктора Білоуса, ректора Кам'янець-Подільської римсько-католицької семінарії (сс. 5-23). Відразу за переднім словом слідує авторський переклад книги Екклесіаста (сс. 24-46), який вартує окремого зусилля для відгуку. У слід за перекладом йде вступ до коментаря (сс. 47-91). У вступі читача очікує багато корисної інформації, яка супроводжуватиме його чи її у власній подорожі книгою як автора, так і самого Проповідника. На самому початку коментаря о. Борис Хілько негайно сповіщає авторський намір творця книги Екклесіаста: «Автор заохочує, залишивши будь-які упередження та запозичені схеми, відправитися у важку дорогу переоцінки цінностей життя та пошуку сенсу власного існування» (с. 49). Проповідник-Когелет попереджає, що ця дорога непростя і сповнена клопотів та болі, адже змушує часто йти проти загальноприйнятих догм і традицій. Проте це єдина дорога, «яка в стані звільнити нас від пастки ілюзій буття, що загрожують нам, особливо у епоху фаст-фуду, котра заволоділа сучасним суспільством, що пропонує людині вже готові спрощені відповіді на складні питання про життя» (с. 49). У вступі читач віднайде наступні підрозділи: *Назва книги, Автор книги, Ким був Проповідник?, Погляди Проповідника на життя, Значення творчості Проповідника, Позитивні аспекти книги Проповідника, Актуальність книги Проповідника, Композиція та структура книги, Літературні жанри в книзі Проповідника, Поезія в книзі Проповідника, Мова книги. Час і місце написання, Джерела книги, Зв'язки Проповідника зі Старим Завітом та Проповідник та канон натхнених книг.*

Автором книги, на думку о. Бориса Хілька, є юдей палестинського походження, з єрусалимської аристократії, який найімовірніше був членом однієї з

дидактичних академій в Єрусалимі (с. 56). Особливої набожності о. Борис Хілько не відчуває в автора книги, натомість Проповідник для нього постає як «пересічний віруючий єврей» (с. 58). Проповідник піднімає у своєму творі «болючі проблеми людського існування, пов'язані зі стражданнями і скороминучістю життя» (с. 58). Екклезіаст тому змальовує Бога як єдину постійну незмінну реальність, оскільки його сучасники перебували у небезпеці втратити віру у цю реальність. На протигагу мінливому і непередбаченому світу «під сонцем», Божий світ зберігає непроникну таємничість і стабільність. На відміну від пророків Проповідник направляє свої промови не проти порушення юдейським народом морально-релігійних норм, а закликає критично поглянути на суперечності між цінностями, що побутують у повсякчасному житті. Проповідник також дискутує з традиційними поглядами на життя, такими як «заперечення будь-якої нагороди за справедливе життя, неможливість пізнання Божих замислів у стосунку до людини і пошуки сенсу життя» (с. 60).

Єдина заувага до вступу полягає у тому, що для екзегетично-богословського коментаря хотілося б більшої тематизації богословських аспектів книги. Наприклад, ключовому терміну *הֶבֶל* (*hebel*, *gēvel*) безпосередньо виділено лише один параграф. І це при тому, що Проповідник-Когелет категорично заявляє, що все є *gēvel* у цьому світі під сонцем. Такою фразою Когелет прирік розуміння всієї книги бути заручником слова *gēvel*. З цієї причини, можливо, варто було виділити більше місця для розгляду і аналізу цього важливого терміну. Богословська антропологія — ще одна тема, яка, на нашу думку, недостатньо висвітлена, але яку виокремлено майже у всіх знакових коментарях на книгу Екклесіаста. Пов'язана з цією темою важлива тема смерті також не знаходиться на помітному місці. Хоча тема Божого всевладдя та детермінізму подекуди виринає з дискурсу автора, системного аналізу цих питань ми, на жаль, не помітили. Зв'язок з книгою Йова (і взагалі з літературою мудрості) недостатньо висвітлені на фоні зростаючих у кількості інтертекстуальних досліджень Екклесіаста. Хоча автору і «видається», що існує зв'язок книги Когелета з першими розділами книги Буття, він посилається до думки багатьох дослідників, що такий зв'язок малоймовірний. Можливо за часів Р. Гордіса (на думку якого у щойно згаданому твердженні опирається о. Борис Хілько) цілком виправдано було так вважати, проте більш сучасний, та проте не менш авторитетний дослідник книги Екклесіаста У. Андерсен стверджує, що зараз між дослідниками досягнуто консенсус щодо залежності думки Когелета від початкових розділів Буття.¹ Така відмова Екклесіасту у родинних зв'язках з Буттям збіднює богослов'я книги (а тут і тема братовбивства Каїном Авеля, ім'я якого на івриті *קַיִן*, *gēvel*, тема життя, насолоди і важкої праці, життя поза Едемом і туга за ним).

Час звернути свою увагу власне на сам коментар (сс. 92-529). О. Борис Хілько послідовно і виразно тлумачить текст книги Екклесіаста. Єврейський текст книги транслітеровано і відразу під транслітерацією подано авторський переклад. Ключовим словам (напр. «марнота» *gēvel*, «користь» *יִתְרוֹן*, «труд» *אֵמָל* та ряду інших)

¹ Anderson, William H. U. "The Curse of Work in Qoheleth: An Exposé of Genesis 3:17-19 in Ecclesiastes," *Evangelical Quarterly* 70, no. 2 (April-June 1998), 113.

автор подає визначення, вказує скільки разів вжито ці слова разом із посиланнями, де вони зустрічаються (див. напр. на сс.100-101 слово «користь» *יִתְרוֹן*). Автор тлумачення, коли доречно, пояснює синтаксичні та лексичні особливості тексту. Коли справа стосується складних текстів, зазвичай автор перелічує декілька конфлікуючих інтерпретацій, але часто, на превеликий жаль, не вказуючи прізвища дослідників, які ці точки зору дотримуються. Візьмемо для прикладу текст, який сам о. Борис Хілько вважає одним з найскладніших у книзі Екклезіаста — 5:7-8. Незважаючи на те, що існує багато інтерпретацій цього уривку, коментатор презентує читачу лише два головні підходи. *Pro et contra* виражено у даному випадку лише двома аргументами: один на користь, а один на спростування позиції (с. 297).

Така ж тенденція спостерігається щодо інтерпретації надзвичайно важливого для розуміння усєї книги тексту 1:2. В тлумаченні ключового слова *הֶבֶל*, *gével* автор коментаря слідує традиційному перекладу слова «марнота». Блаженний Єронім переклав це слово у Вульгаті як «vanitas» (примарність, безцільність, марнота, марнославство). Такий переклад виявився доленосним для інтерпретації цього слова у християнській спільноті на багато віків: лише в період Реформації, наприклад Лютером, було запропоновано інший, відмінний від Єронімового, підхід до розуміння слова. Приймаючи таку інтерпретацію ключового терміну Проповідника, о. Борис Хілько знайомить читача і з іншими значеннями слова: «У будь-якому разі іменник *hebel* вказує на слабкість людської природи, нетривалість життя, марність людських намір» (посилання 10 на с. 98). На наступній сторінці автор додає ще одне значення слова «швидка минулість». Те, що ми не можемо говорити, що значення слова *gével* є оберемком різноманітних якостей, на які вказують вищезгадані переклади, майстерно переконував ще блискучий дослідник Екклесіаста Майк Фокс у своїй відомій статті. Там він переконливо твердив, що слово *gével* не може включати всі ці сенси в кожному випадку. Всі ці значення не є просто нюансами чи відтінками одного значення, але відмінними якостями, адже «...те, що швидкоплинне, може бути цінним; те, що засмучує, може бути зовсім не ілюзією; а марне може тривати вічно».²

Те, що автор приймає традиційну позицію у тлумаченні цього терміну, є цілком нормальним. Проте відчувається брак дискусії з іншими позиціями, перелік вчених, які притримуються цих позицій, та їх аргументи. Зважаючи на те, що такий підхід використовується систематично, то коментар подекуди стає більше схожим на експозиційний.

Великим недоліком є те, що у книзі відсутня як зведена загальна бібліографія, так і тематично-іменний показник разом з показником біблійних текстів. Книга такого рівня все ж таки повинна містити даний інструментарій. Відсутність показників не лише не дозволяє отримати належне задоволення від читання тексту, але й сповільнює подекуди працю над книгою. Також кидається у вічі надто часте посилання автора до коментаря бл. Єроніма на книгу Екклесіаст: майже 100 разів (ми нарахували щонайменше 98 разів, хоча цифра може бути неточною),

² Michael V. Fox, "The Meaning of Hebel for Qoheleth," *Journal of Biblical Literature* 105, no. 3 (September 1986): 411.

що на 480 сторінок загального тексту видається надмірним. Окрім Єроніма, своїми діалогічними партнерами у дослідженні і коментуванні о. Борис Хілько обрав наступних знавців Екклезіаста: Р. Гордіса (R. Gordis, *Koheleth – the Man and His World*), Н. Лофінка (N. Lohfink, *Qohelet*), Ліндеса (Н.Р. Lindez , *Qoèlet*) та Дж. Равазі (Ravasi, *Qohelet*). До цих вчених автор коментаря звертається найчастіше. Без заперечень Р. Гордіс, Н. Лофінк та решта є поважними і авторитетними вченими у царині дослідження книги Екклесіаста, та відсутність діалогу з такими фундаментальними коментаторами Екклесіаста і як М. Фоксом, Ч-Л. Сіу, Р. Мерфі, Т. Лонгманом, Г. Бартолемі, А. Схоорсом, Дж. Креншоу та Д. Рудманом справді дивує.

Ми помітили і неточність, що виникла, впевнені, з якихось технічних причин. Так, у посиланні 76 на с.82 автор вказує на статтю відомого данського вченого Свенда Хольм-Нільсена «The Book of Ecclesiastes and the Interpretation of it in Jewish and Christian Theology», вказуючи, що вона була опублікована в 24 номері журналу *Vetus Testamentum* за 1974 рік, хоча власне ця стаття знаходиться в *Annual of the Swedish Theological Institute* за 1975-76 р.

Сказавши це, наші критичні зауваги слід збалансувати щирою похвалою щодо широкого вжитку інших джерел. О. Борис Хілько залучає до діалогу у своєму коментарі різноманітні дослідження. Автор даного відгуку не один рік вивчає книгу Екклесіаста, проте для себе він відкрив яскраву палітру з багатьох неймовірно цінних і цікавих джерел. Дослідників Екклесіаста, які звикли традиційно працювати більше з англійськими джерелами, дещо гнітатимуть численні посилання до праць на різних мовах: польській, французькій, італійській, німецькій та іспанській (автор цієї рецензії не здивується, якщо він пропустив через неувважність джерело ще на якійсь із не вказаних вище мов). Це неабиякий виклик усім сучасним дослідникам. Безперечно, англійську мову повинні знати за замовчуванням. Проте ми занадто легко позбавляємо себе скарбів, які лежать у інших мовних світах.

Незважаючи на ті ділянки книги, які можливо було б поліпшити, коментар о. Бориса Хілька можна вважати поки що найліпшим коментарем на книгу Екклесіаста українською мовою (цей коментар без сумніву складе хорошу конкуренцію і російськомовним коментарям). Позаяк великим плюсом є доступна ціна книги – зовсім непропорційна до її якості. Коментар буде корисним як студентам, так і викладачам християнських закладів освіти, які зацікавлені Старим Завітом і особливо літературою мудрості. Книгу варто також порекомендувати усім, хто залучений у церковне служіння проповіді. Зважаючи на доступність і майстерну ясність викладу думок книга буде корисною і більш ширшій аудиторії.

Маряш Віталій
Київська богословська семінарія
Київ, Україна
ORC ID: 0000-0002-7701-4895

Надійшла до редакції / Received 12.04.2021
Прийнята до публікації / Accepted 20.04.2021